

https://doi.org/10.31516/2410-5325.065.08

УДК 781.68.071.1.082.1.087.68(045)

К. Ю. Донцова-Пушенко, аспірант, кафедра хорознавства та хорового диригування, Харківська державна академія культури, м. Харків

doncova.kristina@gmail.com

https://orcid.org/0000-0001-9097-0884

КОМПОЗИТОРСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ФІЛОСОФСЬКИХ ТЕКСТІВ Г. СКОВОРОДИ В ХОРОВІЙ СИМФОНІЇ О. ЩЕТИНСЬКОГО «УЗНАЙ СЕБЕ»¹

Розглянуто сутність вивчення словесної «партитури» як передумову дослідження музично-філософського цілого хорової симфонії «Узнай себе» О. Щетинського на слова Г. Сковороди та з інших джерел, яке базується на системі філософських, загальнонаукових та спеціальнонаукових методів. Визначено, що хоровий симфонізм, властивий твору О. Щетинського як логос культури набуває втілення в засобах виразності, завдяки яким композитор реалізує ідею діалогу. Зазначено специфіку діалогу в музиці, що простежується в зчепленні тонів, пошуках контрастів, мелодії, магії звукових дійств, розгорненні художнього цілого. Обґрунтовано композиторський вибір творів Г. Сковороди, який визначається системою ознак: діалог постає як засіб самопізнання особистості, пошуку втілення ідеального (духовного) божественного начала, протиставленого служінню агностичному та матеріальному світові. О. Щетинський розвиває у Хоровій симфонії провідну ідею українського філософа: пізнання себе, яке є пізнанням краплини Бога в людській душі.

Ключові слова: хорова симфонія, композиторська інтерпретація, філософсько-художні ідеї, драматургія, музично-філософська інтерпретація, метастиль, ідея самопізнання.

К. Ю. Донцова-Пушенко, аспірант, кафедра хороведення и хорового дирижирования, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

КОМПОЗИТОРСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ФИЛОСОФСКИХ ТЕКСТОВ Г. СКОВОРОДЫ В ХОРОВОЙ СИМФОНИИ А. ЩЕТИНСКОГО «УЗНАЙ СЕБЯ»

Рассмотрено сущность изучения словесной «партитуры» как предпосылку исследованию музыкально-философского целого хоровой симфонии «Узнай себя» А. Щетинского на слова Г. Сковороды и с других источников, основанное на системе философских, общенаучных и специальнаучных методов. Определено, что хоровой симфонизм, присущий произведению А. Щетинского как логос культуры находит воплощение в средствах выразительности, благодаря которым композитор передает идею диалога. Указано специфику диалога в музыке, что присутствует в сцеплении тонов, поисках контрастов, мелодии, магии звуковых действий, развертке художественного целого. Обосновано композиторский выбор произведений

1 This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

Г. Сквороды, который определяется системой признаков: диалог выступает как средство самопознания личности, поиска воплощения идеального (духовного) божественного начала, противопоставленного служению агностическому и материальному миру. А. Щетинский развивает в хорошей симфонии ведущую идею украинского философа: познание себя, которое является познанием капли Бога в человеческой душе.

Ключевые слова: хоровая симфония, композиторская интерпретация, философско-художественные идеи, драматургия, музыкально-философская интерпретация, метастиль, идея самопознания.

K. Yu. Dontsova-Pushenko, postgraduate student, Department of Choral Studies and Choral Conducting, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

THE COMPOSER INTERPRETATION OF H. SKOVORODA'S PHILOSOPHICAL TEXTS IN O. SHCHETINSKY'S CHORAL SYMPHONY "UZNAI SEBE" ("KNOW YOURSELF")

The aim of this study is to reveal the specific features of the composer interpretation of H. Skovoroda's philosophical and artistic ideas in O. Shchetinsky's choral symphony «Uznai Sebe».

The interest of contemporary composers in the sacred monody as the spiritual code of humanity has intensified in the last decades of the 20th century. This tendency demonstrates the possibility of a return of consciousness to religion and its influence on composer's creativity. H. Skovoroda's philosophical inheritance was reflected in the choral works of many Ukrainian composers, including O. Shchetinsky's Choral Symphony «Uznai Sebe». Studying the composer interpretation of the works of this eminent philosopher is an urgent task, because it contributes to the establishment of artistic features of the national revival at the turn of the millennium.

The research methodology. The study of verbal "score" and other sources is a prerequisite for the study of the music and philosophical cohesiveness of the choral symphony «Uznai Sebe» by O. Shchetinsky at H. Skovoroda's lyrics. This study is based on the system of philosophical, general scientific and especially scientific methods. Namely, the solution to the issue of decoding the philosophical and artistic contents of O. Shchetinsky's choral symphony «Uznai Sebe» is based on the method of hermeneutical analysis.

Results. The composer created an artifact that became a musical treatise, a choral libretto by philosopher H. Skovoroda in the genre of choral symphony. The main ideas of life and worldview of a Ukrainian genius are covered in this work. These traits made the choral symphony the work, which is relevant to the Ukrainian Baroque erudition and has become an analogue of the multidimensionality and comprehensiveness of self and world knowledge.

The novelty of the research lies in the systematic study of the specific features of the composer interpretation of H. Skovoroda's philosophical and artistic ideas in O. Shchetinsky's choral symphony «Uznai Sebe».

The practical significance. The results of the study can be applied in training courses of "History of Ukrainian Music", "History of Choral Performance", "Reading Choral Scores", as well as in the training for the concert performance of O. Shchetinsky's choral symphony «Uznai Sebe».

Keywords: *choral symphony, composer interpretation, philosophical and artistic ideas, dramaturgy, music and philosophical interpretation, metastyle, idea of self-knowledge.*

Постановка проблеми. Симфонію «Узнай себе» О. Щетинського (2003 р.) для мішаного хору a cappella, за ремаркою автора, створено «на слова Григорія Сковороди та з інших джерел» (з титулу партитури). Оскільки формування композиторської концепції самопізнання розпочинається зі складання хорového «лібрето» твору, вивчення словесної «партитури» постає як передумова вивчення музично-філософського цілого. Співзвучна національній церковно-співочкій традиції, хорова партитура, за визначенням композитора, тлумачена як «одночасна композиція, що має певні ознаки сонатної форми» (з титулу партитури).

Алгоритм побудови хорového полотна зумовлений наміром композитора висвітлити ідейну сутність процесу самопізнання, втіленого, передусім, у кількох фрагментах духовно-релігійних текстів Г. Сковороди, запозичених автором симфонії з творів різних жанрів спадку українського філософа, написаних книжною староукраїнською, старослов'янською, старогрецькою і латинською мовами, та Константинопольського Символу Віри і Літургії. Сковородинівська багатомовність, широко використане цитування з класичних джерел, збережені в хорovém «лібрето» музичного твору, надають йому відповідності українському барочному ерудиторству, стаючи аналогом багатомірності та всеосяжності само- і світопізнання.

Мета статті — розглянути словесну «партитуру» як передумову вивчення музично-філософського цілого хорової симфонії «Узнай себе» О. Щетинського на слова Г. Сковороди та з інших джерел.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В основу статті покладено дослідження та публікації, які, згідно зі змістом, слід розподілити на такі проблемні групи: 1) Г. Сковорода та українське бароко; 2) Симфонія. Важливим джерелом інформації постають авторські ремарки, передмова, «лібрето», уміщені композитором до партитури хорової Симфонії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вербальний текст хорової симфонії як його своєрідне «лібрето», сценарій, «вербальна партитура», зіставлений композитором з фрагментів творів Г. Сковороди та «інших джерел», заслуговує на самостійне вивчення, оскільки саме добір вербальних текстів та специфіка їхніх багатомірних взаємозв'язків розкривають специфіку композиторської концепції «симфонії самопізнання». За композиторською настановою доцільно розподілити словесні фрагменти на такі групи: написані українським філософом-поетом та «інші джерела». Композитор починає симфонію з картини створення

духовного світу, використовуючи множинні прояви діалогу: мовного (поліфонічне використання ключових реплік твору давньогрецькою, старослов'янською книжною мовами, латиною) та музичного (діалог соліста та хору). Багатовимірність діалогу постає аналогом пізнання самого себе.

Зустріч людини з Універсумом у межах художнього твору сприймається як злиття суб'єктивного та об'єктивного буття (за О. П. Гужвою): в абсолютному наявне суб'єктивне.

Художня концепція Хорової симфонії О. Щетинського «Узнай себе» (2003 р.) зумовлюється поєднанням філософських ідей декількох джерел зі спадку Г. Сковороди, а саме: діалогу «Потоп зміїний»; «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті», 10-та пісня з «Саду Божественних пісень»; притчі «Убогій жайворонок»; фраз з Біблії та спадку античних філософів. Композитор зберіг мовні ознаки залучених до Симфонії вербальних оригіналів: староукраїнську книжну мову, якою зазвичай послуговувався Г. Сковорода, а також церковнослов'янську, давньогрецьку і латину. На відміну від багатьох музичних творів на слова Г. Сковороди, у Хорову симфонію уведено уривки з філософських трактатів генія українського бароко. Сучасний композитор долучив до музичного твору філософську концепцію Г. Сковороди щодо розподілу сущого на три світи (великий, малий або мікрокосм, що втілений у людині, й символічний світ, або Біблію). Викладенням філософської концепції зумовлено властиве Хоровій симфонії «містичне уподібнення сонця до ока і ока до сонця»; «діалектика співіснування плачу і сміху, голоду і ситості, світла і пітьми»; «титанічний пошук смислу людського буття, де Г. Сковорода виступає наступником Платона з його славетним закликом «Узнай себе»; у пізнанні своєї природи вбачає Г. Сковорода шлях до щастя» (за визначенням композитора).

У передмові до Симфонії подано опис композиторського тлумачення сутності сквородинівських філософських тем, уведених до хорового твору, та крізь призму сквородинівської філософської творчості у відібраних до «лібрето» фрагментів проступають, подані у вигляді перетлумачених цитат, постаті видатних філософів минулого — Сенеки, Горація, Платона

Окрім трактатів Г. Сковороди, фрагменти яких «занотовані» композитором у зіставленому ним «лібрето», слід додати ще один з філософських творів, безпосереднє посилення на який відсутнє, але саме з його змісту було утворено О. Щетинським загальну концепцію Симфонії самопізнання та її назву. Йдеться про сквородинівський трактат «Наркісс. Розглагол о том: узнай себе» (до 1767). Відсутність посилення на нього надає цьому трактату функції прихованого змісту в контексті

Симфонії: композитор нібито і тут відтворює визначальні ознаки барокового *doctastilo*. Зважаючи на те, що усі «явні» посилання, зафіксовані в «лібрето» Симфонії, трактат «Наркісс» виказує функцію початкового й кінцевого узагальнення філософського змісту твору. Більш того, «Наркісс» набуває значення наскрізної метаідеї хорової Симфонії, що відповідає її стилю, визначеному композитором як «метастиль». Ідея самопізнання набуває значення втілення метастильової концепції симфонії, що об'єднує в концепційну цілісність достатньо різномірне, фрагментарно утворене «лібрето» симфонічного твору.

Образ Наркіса (Нарцису) — це образ самозакоханого юнака, який покохав своє відображення у воді і не відходячи від води помер. Саме цим Г. Сковорода закликає «Пізнати самого себе», вдивитися усередину, споглядати себе, побачити і полюбити внутрішню людину в собі, у якій власне і живе Бог.

Дотримуючи традиції античної філософії, Г. Сковорода тяжіє до жанру діалогу. Жанр філософського діалогу, що постає як засіб самопізнання на основі діалектично-діалогічного спілкування, у хоровій Симфонії взаємодіє з оригінальним його тлумаченням у спадку Г. Сковороди у вигляді трактату «Розмова п'яти подорожніх...». Також діалог наявний і в добірці тексту симфонії між Горациєм, Платоном, Сенекою, Сковородою та самим композитором твору О. Щетинським. Діалог та «Розмова» — той принцип, на ґрунті якого композитор утворює концепцію цілого як процесу самопізнання на основі залучення до Симфонії релігійно-філософських фрагментів.

У хоровій симфонії самопізнання створений композитором вербальний сценарій є основним «двигуном» і «будівельним матеріалом» його звукового прочитання. Показовий виклад твору та матеріалів, на основі яких його створено: перед партитурою вміщено оригінальні тексти і їхні переклади сучасною українською мовою. Вербальні прообрази, залучені композитором до своєрідного «Вступу» до хорової симфонії, набувають значення своєрідного наукового трактату, що створює О. Щетинський на основі текстів Сковороди, тобто він бере саме той принцип для втілення хорової симфонії, який був близький для філософа Сковороди. Лібрето симфонії створено за типом середньовічного наукового трактату, про це свідчать і синхронність, двотекстовість, чотиримовність.

Специфікою змістоутворення філософських текстів Г. Сковороди постає їх базування на *docta stilo* як на вагомому ознаку стильового мислення доби українського бароко, що базується на ерудиторстві. Філософія Г. Сковороди — це філософія епохи Бароко. В архітектурі

XVIII ст. — це панівне правління, спочатку Єлизаветинське, після — Єкатерининське. Бароко — це дуже складний стиль з уподібненням переплетеного орнаменту, завжди кудись прагнучого. Так само і в думці Г. Сковороди, де немає точних термінів, визначень, які він намагається висловлювати нескінченною кількістю слів.

Композитор зберігає не тільки суто авторський текст Г. Сковороди, але й усі властиві йому послання, що надають оригіналу особливої поглибленості, засвідчують широту кругозору автора, високий рівень його освіти. Крім того, завдяки цьому прийому проблема самопізнання в Хоровій симфонії О. Щетинського набуває універсального одвічного значення, поєднуючи людство на усіх етапах його розвитку (вселюдність). Цитування віршів класичної поезії та філософії в трактатах Г. Сковороди в оригіналі, збереження першоджерел, використовуваних самим філософом у своєму первісному вигляді (тексти з Біблії, фрагменти творів старогрецьких філософів), дозволило композиторові спільно з поетом-філософом створити своєрідну літературно-поетичну ретроспективу. У музичному інваріанті О. Щетинським було поставлено подібне ж завдання — передати «дух» вербальних архетипів. Композитор залучає барочну ерудованість як принципову основу розкриття філософсько-художньої концепції твору.

Глибокий філософський підтекст сквородинівських рядків О. Щетинський ілюструє з позицій емоційно-інтелектуального насичення музичної тканини стилістичними нашаруваннями різночасних і різногеографічних культур. Композитор створює свій, за його термінологією, «метастиль», що охоплює усю палітру багатовікової музичної мови. У симфонії для хору можна почути відгомони давнього григоріанського хоралу, українського канта, зокрема колядки, елементи партесного концерту, з властивими йому поліфонічними прийомами розвитку. Композитор не має на меті стилізувати матеріал під ту або іншу епоху, він апелює до стильових елементів різних історичних культур. О. Щетинський зізнається, що працює з мисленням усередині стилю, розрізняє в стильових елементах певні смислові, символічні, «позамузичні» навантаження. Отже, автор симфонії використовує окремі відрізки часів, насичуючи їх полістилістичною музичною інформацією.

Головним і засадничим у симфонії залишається музична мова XXI ст., багатоскладеність якої надає художнього імпульсу для слухача і виконавця. Щодо останнього слід зазначити, що музичний матеріал симфонії потребує для свого якісного відтворення високопрофесійних виконавців. Теситурний, інтонаційний і метро-ритмічний аспекти твору становлять благодатний матеріал для музикантів-виконавців.

«Високий стиль», за визначенням О. Щетинського, ґрунтується не на поверхово-образотворчих елементах, а навпаки, навмисно узятих різножанрових і різностильових запозиченнях. Слід підкреслити, що композитор блискуче демонструє уміння не просто стилізувати у душі епохи, але й передавати своє, індивідуальне бачення часу, підносячи це «як натяки, як мерехтливі контури, які легко зникають і непомітно переходять один в одного», за висловленням композитора. Зокрема елементи православного співу у вербальному тексті подані у вигляді цитат з Константинопольського Символу Віри (грецькою мовою), Цілонічного пильнування і Старого Завіту (церковно-слов'янською мовою), Євангелія (трьома мовами — церковно-слов'янською, грецькою і латинською), у музичному втіленні представлені широкорозспівною мелодією, «одягнуеною» в аскетично строгий унісон супроводу, що часто витримується на хорovій педалі за типом ісона. Не менш лаконічні тут і різнометральні сольні вставки, заспіви.

Композитор свідомо інтерпретує музичний архетип за принципом тимчасового збільшення (стриманий темп, велика кількість пауз), чим створює ефект уповільненої зйомки або погляду крізь призму збільшувального скла, дозволяючи слухачеві як можна глибше проникнути в сокровенну сквородинівську думку, а саме — музичну. Стиль поета й філософа XVIII ст. не буде представлено вичерпною без властивої його часу кантовості. О. Щетинський часто звертається до образів українських кантів, безпомилково відтворює світ канта, з властивими йому тридольністю, ладом і пісенною лірикою.

Не менш образні герої епізоду на сквородинівський текст «Убогого жайворонка», ведучи від імені біблейських «пастирів» розповідь про народження Богомладенця Ісуса. Їхній музичний образ втілений у жанрі української колядки, що виконується часто групами тих, які співають. У цьому разі композитор доручає різдвяне оповідання вокальним тріо, котрі чергуються, малюють картину загального світу і спокою в коліскових інтонаціях, що ніжно колишуться, на ріано. Доповнює образність мелодійний малюнок — він будується на поступенному низхідному і висхідному рухах. Загалом виклад цього фрагмента витриманий у душі народно-співецької драматургії, з властивою їй варіантністю.

Стильові наближення О. Щетинський трактує з позицій сучасної композиторської думки. Сама належність твору до жанру симфонії свідчить про місце і значення в ньому головного інструменту — хору. Оскільки драматургія симфонії розвивається на кшталт «Древа пізнання», можна стверджувати, що тут наявна концепція «Двох градусів». Це концепція, яку виклав Августин Блаженний: градус — небесний і градус — грішний. Отже, у симфонії не тільки тріюста конструкція, а й двоїста —

«Все три мыры состоят из двух едино составляющих естеств». З притчі «Убогий жайворонок» (створена «1787-го лета, у полнолуніє последнія луны осеннія») композитор використовує фрагменти, у яких йдеться про свідчення пастирів про народження Сина Божого, Владики всіх людей, який не розкошами і багатствами оточений, як належить Царському Дитяті, а сповитий у простоті й зовнішній убогості. Мораль цієї пісні — похвала вдячності, святої нужденності, вміння задовольнятися малим (за Г. Сковородою).

Значимість уведеної до Хорової симфонії 10-ї пісні з «Саду Божественних пісень» (псалма «Всякому городу нрав і права») утворює своєрідний діалог із притчею «Убогий жайворонок», оскільки відповідає кобзарській традиції християнського проповідництва зречення від матеріальних благ.

У Діалозі «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті» Г. Сковорода утверджував право людини на щастя, шлях до якого вможлиблюється завдяки самопізнанню: «Пізнаєш істину — ввійде тоді у кров твою сонце». Філософ надавав переваги внутрішньому самопізнанню: «Бог у людині є внутрішнє», — зазначає автор Діалогу. Діалог особистості в процесі самопізнання є внутрішнім діалогом із Богом.

«Наркісс. Розглагол о том: узнай себе» (до 1767). Платонівський заклик «Упізнати себе», підхоплений і розвинений у творчості його ідейного послідовника — Г. Сковороди, набував індивідуально-авторського прочитання. У ньому планетарний масштаб філософських висновків Григорія Савича передається за допомогою полістилістичних засобів музичної мови композитора, у якому строга монодична архаїка, національна кантовість, барочна концертність співіснують з колористикою, модальністю, хроматикою, тембровою і фактурною нестійкістю сучасного звуковисотного строю.

Висновки. Хоровий твір О. Щетинського постає як музично-поетична симфонія. В основу музичної концепції композитор поклав чи не найголовнішу філософську ідею Г. Сковороди: розділення суцього на три світи, співіснування плачу і сміху, голоду й ситості, пошук сенсу життя тощо. Саме на основі розкриття сквородинівської ідеї трисвітловості композитор здійснював добір текстів українського просвітителя; проходження крізь три світи та їхнє усвідомлення, всеохоплююча ідея самопізнання відповідає методу хорового симфонізму як способу симфонічного розвитку твору О. Щетинського.

Перспективи подальших досліджень. Подальше аналітично-музикознавче дослідження філософських текстів, ідей, міркувань поета й мислителя XVII ст. Г. Сковороди в сучасному українському хоровому музичному мистецтві.

Список посилань

- Барбаш, Ю. (1989). *Григорій Сковорода: Поэзия, Философия, Жизнь*. Москва: Художественная литература.
- Гужва, О. П. (2012). *Симфонізм поетичної думки: монографія*. Київ: Кафедра.
- Іванько, І. В. (1983). *Філософія і стиль мислення Г. Сковороди*. Київ: Наукова думка.
- Корній, Л. П. (1996). *Історія української музики (Ч. I)*. Київ — Харків — Нью-Йорк: Видавництво М. Коць.
- Корній, Л. П. (1998). *Історія української музики (Ч. II)*. Київ — Харків — Нью-Йорк: Видавництво М. Коць.
- Ушкалов, Л. (Ред.). (2010). *Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів*. Харків: Майдан.
- Сковорода, Г. (2007). *Вибране*. Харків: Прапор.
- Ушкалов, Л. (2002). Г. Сковорода. «*Сад божественних пісень*». Харків: Майдан.

References

- Barbash, Y. (1989). *Gregory Skovoroda: Poetry, Philosophy, Life*. Moscow: Khudozhestvennaya literatura. [in Russian].
- Guzhva, O. P. (2012). *Symphony of poetic thought: monograph*. Kyiv: Kafedra. [in Ukrainian].
- Ivano, I. V. (1983). *Philosophy and style of thinking H. Skovoroda*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
- Korniy, L. P. (1996). *History of Ukrainian Music (Part I)*. Kyiv — Kharkiv — New York: M. Kots Publishing House. [in Ukrainian].
- Korniy, L. P. (1998). *History of Ukrainian music (Part II)*. Kyiv — Kharkiv — New York: M. Kots Publishing House. [in Ukrainian].
- Ushkalov, L. (ed.). (2010). *Skovoroda Hryhorii. Complete academic collection of works*. Kharkiv: Maidan. [in Ukrainian].
- Skovoroda, H. (2007). *Selected*. Kharkiv: Prapor. [in Ukrainian].
- Ushkalov, L. (2002). H. Skovoroda. *The Garden of Divine Songs*. Kharkiv: Maidan. [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 16.08.2019 р.